

Адам МАЛЬДЗІС:

«БЕЛАРУСКАЯ
МАЕ ДАЎНІЯ

Фота Анатоля КІШЧУКА

Як ахарактарызаваць гэтага няўрымслівага, шматграннага, шматаблічнага чалавека? Хто ён, Адам МАЛЬДЗІС?

Журналіст? Безумоўна. Пра гэта нават запісана ва ўніверсітэцкім дыпламе. Дый пачынаў свой працоўны шлях з раённай газеты, у якой і добрасумленна адслужыў тры гады. Пасля шмат гадоў рэдагаваў штотомесечны бюлетэнь «Кантакты і дыялогі», серыйны зборнік «Вяртанне». Супрацоўнік вядомага тыднёвіка «Голас Радзімы», аглядальнік газеты «СБ. Беларусь сегодня».

Пісьменнік? Несумненна. Першую яго аповесць «Восень пасярод вясны» высока ацаніў Уладзімір

Караткевіч і вельмі раіў працягваць творчую працу. Аднак другую аповесць з-за вострага дэфіцыту часу ўсё ніяк не ўдаецца скончыць...

Вучоны: доктар філалагічных навук, прафесар. Аўтар шматлікіх манаграфій, у якіх ён паўстае як нястомны шукальнік, удумлівы даследчык і першаадкрывальнік многіх цікавых, а часам проста сенсацыйных гістарычных і літаратурных фактаў.

ДЗЕ АДКАПАЦЬ РУКАПІСЫ

— Адам Восіпавіч, ці ўдаецца вам пры ўсёй вашай фантастычнай загрузанасці сачыць за навінкамі беларускай літаратуры?

— Магу сказаць, што ў курсе многіх літаратурных навінак. І ў адрозненне ад тых, хто сцвярджае, нібыта ў нас няма нічога значнага, цікавага, лічу, што ёсць і цікавае, і значнае. І ўзровень нашай літаратуры дастаткова высокі. Трэба толькі аддзяліць (добра, каб гэта рабілася яшчэ на стадыі падрыхтоўкі да друку) зерне ад мяккіны. Лічу, што і ў «Полымі», і ў «Малодосці» ў кожным нумары ёсць дзве-тры-чатыры публікацыі, вартыя сур'ёзнай увагі, самай высокай ацэнкі. У сучаснай беларускай літаратуры, нягледзячы на скаргі, ёсць нямала цікавага, значнага. У той жа час павялічваецца колькасць графаманаў. І ўвогуле колькасць слабых кніжак цяпер, калі можна выдаваць за свае грошы ці за грошы сябра, катастрофічна нарастае.

Карацей кажучы, работа літаратара становіцца больш масавай і менш падкантрольнай. Усё-такі ў савецкі час дзяржава ставіла своеасаблівы фільтр (праўда, некалі ў ім затрымліваліся і сапраўдныя таленты, як, скажам, Васіль Быкаў, Уладзімір Караткевіч, але гэта ўжо іншая справа). Тым не менш адначасова гэта быў надзейны фільтр для графаманаў. Як вядома, функцыі такога фільтра выконвалі мастацкія рэдактары. Дзе цяпер такія рэдактары? У прыватных выдавецтвах кнігі часам выдаюцца наогул без усялякай рэдактуры. Што прынес, тое і друкуюць, абя аўтар плаціць грошы.

У наш час, калі усё большую ўладу над чалавекам бярэ камп'ютар, інтэрнэт, некаторы скептыкі схільны думаць, што кніжка наогул адмірае. Але мне здаецца, што гэтага ніколі не будзе. Проста кніжка стане больш дарагой, больш дасканалай у мастацкіх і паліграфічных адносінах. Затое і шанавача яе будучы болей.

— Ці можа мастак заставацца свабодным, жывучы ў грамадстве? Ён павінен быць вольным, як птушка, быць творцам чыстага мастацтва? Якімі крытэрыямі трэба карыстацца пры вызначэнні такой тонкай, далікатнай матэрыі, як свабода творчасці?

— Якімі крытэрыямі? Найперш тымі пісанымі і няпісанымі маральнымі законамі, што ўсталяваліся ў грамадстве. І, вядома ж, запаведзіямі і прынцыпамі хрысціянскай маралі. Калі для чалавека няма нічога святага, усё дазволена, то тады ўнікае пытанне: а куды ж мы прыйдзем з такой мараллю?

Я неяк задумаўся, чаму Усявышні выгнаў Адама і Еву з раю. Што яны парушылі? А парушылі яны забарону не чапаць плод з дрэва пазнання, з дрэва добра і зла. Інакш кажучы, перайшлі мяжу, за якой пачынаецца для чалавека небяспека. А мя што цяпер робім? Парушаем на кожным кроку. Асабліва гэта небяспечна для літаратара, бо тым самым ён разбурае не толькі сябе, але і чытача.

— Чаму гэта стала магчымым?

— Таму што літаратурная прафесія зрабілася занадта моднай. А гэта не мода павінна быць, а духоўная патрэба, душэўнае прызвание. Калі ты апантаны гэтым, не можаш не пісаць — тады пішы. А калі табе ўсё роўна, пісаць па-руску ці па-беларуску, гістарычны раман ці фэнтэзі, то лепш не бярэся за пяро, не садзіся за камп'ютар. Караткевічу, напрыклад, было не ўсё роўна. І Быкаў не выходзіў за рамкі сваёй тэматыкі, а калі і выходзіў, то гэта былі не лепшыя творы.

— Як вы лічыце, пісьменнік павінен задаваць пытанні ці даваць адказы? Літаратура — гэта лекі ці толькі тэрмометр?

— І тое, і другое. Добрая кніжка, безумоўна, павінна памагаць чалавеку ў вырашэнні няпростых жыццёвых пытанняў, але не ў выглядзе назойлівага парад, гатовых адказаў, а падрыхтоўваць, падштурхоўваць яго, каб ён сам прыйшоў да пэўнага рашэння. Бо калі гэта будзе адкрытае павучанне — рабі так і не рабі гэтак, — чытачу стане сумна, і, хутчэй за ўсё, ён такую кніжку адкладзе ўбок. Ісціна павінна быць укладзена ў эмацыянальную, глыбока псіхалагічную абалонку. Толькі тое, што чалавека ўсхвалявала, што ён перажыў сэрцам, стане надзейным набыткам яго розуму.

— Як вядома, яшчэ ў XII стагоддзі мы мелі такі таленавіты твор, як «Жыццё Еўфрасінні Полацкай». Крыху пазней праславіўся сваімі бліскучымі казанямі Кірыла Тураўскі. А выдатная публіцыстыка Францішка Скарыны? А геніяльная «Песня пра зубра» Міколы Гусоўскага? І многа іншых літаратурных твораў, якія былі вядомыя за межамі беларускіх зямель, можна яшчэ прыгадаць. Чаму ж у XIX стагоддзі нам давалося фактычна пачынаць усё як бы нанова? Чаму наша літаратура пачала развівацца з пэўным спазненнем у параўнанні з суседнімі краінамі?

— Пытанне і сапраўды няпростое. У развіцці культуры, літаратуры ў прыватнасці, вялікую ролю іграюць творчыя сувязі пакаленняў, пераёмнасць традыцый. У нас жа гэтыя сувязі на доўгі час былі штучна перапынены. Прычыны вядомыя — паланізацыя, русіфікацыя. І пачынаць трэба было ўсё занова, хоць і не на голым месцы. Былі ўзоры, і дастаткова высокія. «Тарас на Парнасе», «Энеіда навыварат». Творы Дуніна-Марцінкевіча.

Але на дварэ стаяла ўжо XIX стагоддзе. Змяніўся час, іншымі сталі абставіны. І пачынаць на ўзроўні летапісаў ці ананімных твораў было б нонсенсам. Задача заключалася ў тым, каб шукаць новыя шляхі, новыя мастацкія сродкі. Раўняцца не толькі на здабыткі свайго мінулага, але і на сучасны ўзровень еўрапейскай літаратуры. Ніякае перайманне плёну не дало б. Адраджэнне трэба было весці на ўласнай глебе з улікам усіх нацыянальных асаблівасцяў. Таму мы крыху і затрымаліся.

— Вы шмат часу і творчых сіл аддалі даследаванню жыцця і творчасці аднаго з пачынальнікаў беларускай літаратуры — Францішка Багушэвіча. У друку паведамлялася, што ўнучка Багушэвіча ў 1941 годзе прынесла ў Беларускаму музею ў Вільні з паўкілаграма рукапісаў свайго дзеда. Дзе гэтыя рукапісы цяпер?

— Цяжка сказаць. Хутчэй за ўсё страчаны. Калі расфарміравалі вільскі музей, след іх згубіўся. Асобныя рукапісы ёсць у нашай акадэмічнай бібліятэцы, але ж гэта не паўкілаграма — некалькі старонак. А шкада, бо там, напэўна, былі рэчы, якія нідзе не друкаваліся.

— А што сталася з тымі 17 старонкамі багушэвічаўскага рукапіса, якія меў у сваім архіве былы рэдактар «Гродзенскай праўды» Андрэй Бураў? Таксама зніклі?

— На жаль, зніклі. Як знікла кніжка «Скрыпачка беларуская», што была выдадзена ў Прусіі, але на мяжу канфіскавана расійскімі ўладамі. А дзе шукаць рукапісы «Дудкі беларускай», выдадзенай у Кракаве. «Смыка беларускага», выдадзенага ў Прусіі? Бясследна прапала таксама некалькі аповяданняў, якія ў нас нідзе не друкаваліся. Як бачыце, творчая спадчына Багушэвіча панесла страты непараўнальна.

— Але ж нейкія рукапісы вы адкапалі (у прамым сэнсе) на агародзе ў Кушынах. Што гэта за рукапісы і як вы іх знайшлі?

Краязнаўца. Любоў да роднага краю, да ўчарашняга і сённяшняга дня Беларусі жыве ў ім з юнацкіх гадоў. Сваёй малой радзіме ён прысвяціў кнігу «Астравеччына, край дарагі...», а ў шматлікіх даследаваннях раскрыў многія таямніцы нашай нацыянальнай культурынай спадчыны.

Энцыклапедыст. Гэтага звання ён заслугоўвае, як ніхто іншы. Глыбокія, рознабаковыя веды літаратуразнаўцы, гісторыка, краязнаўцы, географа, этнографа ў спалучэнні з асабістымі якасцямі — жывым, дапытлівым розумам, учэпістай памяццю, неспатольнай цікаўнасцю — робяць яго асобу ўніверсальнай і ўнікальнай.

Грамадскі дзеяч: Адам Мальдзіс быў шматгадовым кіраўніком Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, ён старшыня камісіі «Вяртанне» пры Беларускаму фондзе культуры, член дзвюх спецыяльных міжведамасных камісій пры Савеце Міністраў Рэспублікі.

Важкім набыткам яго навуковай творчай працы сталі амаль два дзясяткі ёмістых кніг. Найбольш удалай сярод іх Адам Восіпавіч лічыць «Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча». Тут яму ўдалося спалучыць у адно цэлае мемуары, эсэ і літаратуразнаўства. Самай дарагой для аўтара кнігай з'яўляецца «Падарожжа ў XIX стагоддзе». Дарагой, таму што гэта была першая сур'ёзная спроба расказаць пра нашу культурную спадчыну, намалюваць яскравыя партрэты пісьменнікаў, кампазітараў, падарожнікаў, дзеячаў вызваленчага руху. І, вядома ж, пісалася ўсё гэта з вялікім жаданням, ад душы і для душы.

Прыемна адзначыць, што актыўная і плённая праца Адама Мальдзіса дастойна адзначана высокімі ўзнагародамі. Ён лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, уганараваны медалём Францыска Скарыны.

— Гэта, хутчэй за ўсё, былі лісты Элізы Ажэшкі да Багушэвіча. Яны пэўны час актыўна перапісваліся. На жаль, ад лістоў засталіся адны шматкі. Мы аддавалі іх на рэстаўрацыю крыміналістам — нічога не змаглі прачытаць. Аднавілі толькі пару слоў, почырк нагадвае ажэшкаў.

А як знайшоў? Калі прыезджаў унучка Багушэвіча, мы разам з ёю паехалі на радзіму яе дзеда. І там мясцовыя жыхары нечакана ўспомнілі, што нібыта на агародзе нешта закапана. Старшыня калгаса даў людзей, і мы даволі хутка знайшлі невялікі слоік. Закапаны ён быў неглыбока, ад маразоў трэснуў, і папера з гадамі сатлела. Такі вольны мемурагелісты сюжэт.

— Затое куды больш мудрагелісты сюжэт, здаецца, закручваецца вакол імя Паўлюка Багрыма. Ужо не адзін год у асяродку навукоўцаў і краязнаўцаў-аматараў вядуцца гарачыя спрэчкі адносна аўтарства хрэстаматыйнага верша «Зайграй, зайграй, хлопца малы...» Калі не Баграм яго напісаў, то хто? Вы таксама былі ўцягнуты ў арбіту гэтых спрэчак. І да якой высновы прыйшлі?

— Апошнія факты і логіка сведчаць, што Паўлюк Баграм, хутчэй за ўсё, не быў аўтарам верша. Розумам я пагаджаюся з гэтым, а сэрцам прыняць цяжка. Разбураецца прыгожы міф аб тым, што мы мелі адзінага сялянскага паэта першай паловы XIX стагоддзя, што і ў нас, у беларусаў, акрамя паэтаў са шляхты, існаваў у той час свой патэнцыяльны Шаўчэнка.

Аднак факты, здабытыя рознымі даследчыкамі, неабвержна даказваюць: сям'я Багрымаў, аказаецца, жыла нябедна, а пасля, дзякуючы выгяднаму шлюбу Паўлюка, нават багата; бацька яго не быў «кіямі забіты», а самога хлопца не здавалі ў рэкруты на 25 гадоў; і, нарэшце, падчас паўстання ў юнага Паўлюка быў канфіскаваны зусім іншы верш — перапісаная «гутарка» Яна Баршчэўскага «Рабункі мужыкоў».

Дык хто ж тады напісаў «Зайграй, зайграй, хлопца малы...»? Ёсць версія, што яго аўтарам з'яўляецца былы навагрудскі адвакат, а пасля разгрому паўстання 1831 года — палітычны эмігрант Ігнацій Яцкоўскі. Менавіта ён упершыню надрукаваў гэты верш у ананімнай кнізе, а фактычна рамана «Аповесць майго часу, альбо Літоўскія прыгоды» — як на беларускай мове, так і ў перакладзе на польскую. Але чаму тады Яцкоўскі надрукаваў яго не пад сваім імем, а паслаўся, нібыта твор належыць пяру «Пётрака з Крашына»? Не зусім зразумела, навошта спатрэбілася такая містыфікацыя? Да таго ж называецца Пётрака, а не Паўлюк.

Выказваюцца асыярожныя здагадкі і наконце Аляксандра Рыпінскага. Але калі меркаваць па яго баладзе «Нячысцік», то ён відавочна не дацягвае да таго ўзроўню паэтычнага майстэрства, з якім напісаны верш «Зайграй...». Яшчэ менш верагодны як аўтар Ян Баршчэўскі, затое больш — Юльян Ляскоўскі.

Таму на сённяшні дзень мы можам сказаць толькі тое, што аўтарам слаўтага верша з'яўляецца не Паўлюк Баграм. А вось хто — дзяля святлення гэтага навукоўца яшчэ трэба выканаць вялікую даследчыцкую работу.

— Дарэчы, пад сумненнем трапіў не адзін Паўлюк Баграм. Існуюць розныя думкі і наконце аўтарства «Пінскай шляхты».

— Ведаеце, адкуль гэта пайшло? Упершыню, яшчэ ў 2000 годзе, такое сумненне выказала ў замежным друку прафесар Ніна Мячкоўская. Яе нечакана падтрымаў вядомы англійскі беларусіст Арнольд Макмілін, які публічна аб гэтым заявіў на Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 200-годдзю з дня нараджэння Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

Якія ж аргументы выстаўляюцца супраць аўтарства нашага Дудара? Маўляў, усе ягоныя тэксты напісаны лацінкаю, а «Пінская шляхта» — кірыліцай. Далей. На Піншчыне Дунін-Марцінкевіч ніколі не бываў, а на Століншчыне, якую пісьменнік колькі разоў наведваў, гавораць інакш. У творы — прыкметны ўплыў «Наталкі-Палтаўкі» Івана Катлярэўскага, а сувязі аўтара «Пінскай шляхты» з украінскай літаратурай нікім не ўстаноўлены. Нарэшце, як яшчэ адзін аргумент супраць, называецца той факт, што сам Дунін-Марцінкевіч сярод сваіх твораў у пісьме ў рэдакцыю пецябургскага часопіса «Край» «Пінскую шляхту» не назваў.

А цяпер давайце разгледзім довады «за». «Пінская шляхта» была напісана пасля таго, як пісьменнік адпакутаваў больш за дзесяць месяцаў турэмнага зняволення, ягоны пераклад «Пана Тадэвуша» Адама Міцкевіча на беларускую мову лацінкаю быў канфіскаваны і знішчаны царскімі ўладамі, а сам ён вымушаны быў даць аб'яцанне, што надалей будзе карыстацца толькі кірыліцай. Што і зрабіў у сваім сатырычна-камедычным фарс-вадэвілі.

Сцвярджаюць далей, што Дунін-Марцінкевіч не ведаў пінскіх гаворак. Але ж «Пінская шляхта» (звяртаю на гэта асаблівую ўвагу) напісана не на натуральнай гаворцы, а на штучнай, стылізаванай, прыдуманай мове. На той самай, на якой выдавалася і «Мужыцкая праўда».

І, бадай, самы істотны аргумент «за»: беларускі Дудар быў не толькі добра дасведчаны ў юрыспрудэнцыі тэарэтычна, але і асабіста прайшоў праз такое следчае і судовае кручкатворства, што яркіх сатырычных дэталей хапіла б не на адну «Пінскую шляхту».

Ёсць і літаратуразнаўчыя довады. У свой час мне пашчасціла знайсці ў Варшаве сярод папер Аляксандра Ельскага рукапіс пазмы Дуніна-Марцінкевіча «З-пад Іслачы, альбо Лякарства на сон». Дык вось, у гэтай пазме знаходзім радкі, якія прама пераклікаюцца з «Пінскай шляхтай». Ды і самі «паляшукі» арыгінала можна выявіць відавочныя сляды аўтарскага ўмяшання. А тое, што гэты арыгінал напісаны менавіта рукою Дуніна-Марцінкевіча, не так даўно пацвердзіла і графічная экспертыза.

Такім чынам, калі падыходзіць да праблемы комплексна, з лікам усёй сукупнасці фактаў і фактараў, то ўслед за нашым найаўтарытэтнейшым вучоным Генадзем Кісялёвым я таксама магу сказаць: для навуковых высноў, нібыта Дунін-Марцінкевіч не з'яўляецца аўтарам «Пінскай шляхты», няма дастатковых падстаў.

ПРАРОЦТВЫ ГЕНІЯ

— Праўда жыцця і праўда літаратуры — гэта адно і тое ж ці ўсё ж такі гэтыя паняцці розныя?

— Розныя. Неяк мы з Караткевічам паехалі на маю Астравеччыну і пайшлі на тое месца, дзе стаяў крыж Анеліна паблізу былога маёнтка. У даўнейшыя часы суды, у гэты маёнтка, нібыта прыязджалі і Каліноўскі, і Сыракомля, і іншыя вядомыя людзі. Калі я расказаў легенду пра крыж, Караткевіч нечакана прапанаваў: «Ведаеш што, стары? Давай мы напішам на гэты сюжэт творы — ты свой, а я свой. Пагладзім, што з гэтага выйдзе».

Я адразу пачаў аднеквацца, спасылаючыся, што я не пісьменнік, а літаратуразнаўца.

«Ну і што? — настойваў на сваім Караткевіч. — На розыгрышы ў цябе ж хапае фантазіі. Вось і тут прыдумай сюжэт, разыграй герояў — і сіцло ў рукі. Пішы!»

Так нарадзілася мая першая аповесць «Восень пасярод вясны».